

İBRAHİM YUSIFOĞLU: DİLİ VƏ ÜSLUBU

Sədaqət Həsənova,
filologiya elmləri doktoru,
professor

Azərbaycan ədəbi mühitinin bir qolu olan Naxçıvan ədəbi mühiti qədim zamanlardan indiyə qədər şərəfli bir tarixi yol keçmiş, bu prosesdə təkmilləşərək yeni keyfiyyətlər əldə etmiş, dil-üslub xüsusiyyətləri baxımdan xeyli dərəcədə zənginləşmişdir.

Xalqın ədəbi örnəkləri onun mənəviyyat və mədəniyyətini əks etdirən qaynaqlardan biridir. Bir tərəfdən də, zamanın, cəmiyyətin güzgüstü rolunu oynayan ədəbiyyat məxsus olduğu xalqın seçkinliyini, milli-mənəvi özəlliklərini təzahür etdirə bilmək xüsusiyyətinə malikdir. Bu mənada, bütün Şərqi ədəbi-bədii uğurlarına töhfə verən, zəngin ideya-mənəvi sənala malik Azərbaycan ədəbiyyatının bir hissəsi də Naxçıvanda yaranmış və hazırda yaşamını davam etdirir.

Naxçıvan ədəbi mühiti milli zəmində yaranmış zəngin və qədim bir irsə dayanır. Bu mühitdə yaranan əsərlər yaşarı cəhətleri ilə seçilir. Bu baxımdan, qədim diyarın, Şərur mahalının Axura kəndində dünyaya göz açan, Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü, "Qızıl Qələm" media mükafatı laureati, Prezident təqaüdçüsü, 30 adda şeir və nəşr kitablarının müəllifi İbrahim Yusifoğlunun poetik dili üzərindəki araşdırımlar həmin mühitin üslub özelliklərini səciyyələndirmək üçün ki-fayət qədər material verə bilir. Hələ 2004-cü ildə Xalq yazıçısı Hüseyin İbrahimov deyirdi: "İbrahim Yusifoğlu xoşuma gələn şairdir. Çünkü nə yazırsa, ürəkdən yazar, şeirləri isə özü kimi sömimidir" (3, 3). Doğrudan da, şairin bütün sözləri sömimiliyi ilə seçilir:

Rəngi solmuş köynəyimin ucbatından
Şeir gecəsində baxa bilmədim

Göygöz qızın gözlərinə!

Şeirlərimi oxucaq,

Qızlar qərənfil gülərə taxdalar

Köynəyimin süzülən yerinə. (6, 17).

Bu şeir forması ilə deyil, məzmunu ilə Nüsrət Kəsəmənlinin aşağıdakı misrasını yada salır:

Utanırdım dost köynəyi geyəndə.

İbrahim Yusifoğlu Naxçıvan ədəbi mühitində yaxşı tanınan, səsi, sorağı bu qədim diyarın sərhədlərini aşan şairlərdəndir. Buna baxmayaraq o, özündən razi deyil, düşünür ki, hələ öz sözünü deməyib, ürəyindən keçən şeri yazmayıb:

Qırx ildir, qələmlə külüng çalıram,
Hələ Fərhad arxi qazmamışam mən.
Göylərdən, yerlərdən ilham alıram,
Hələ öz şerimi yazmamışam mən.

İbrahim Yusifoğlu ana dilimizə yüksək münasibətdə olan şairlərdəndir. O, dilimizin leksik-grammatik vahidlərinin üslub mənzərəsini yarada bilir və onları sürətlə müxtəlif məqamlarda işlətməyi bacarır. Bu prosesdə, sözsüz ki, üslub normaları sabit qalmır, "...dilin üslubi norması da deyişir, həm də dilin digər vahidlərinə nisbətən daha tez və sürətlə deyişir" (1, 28). Belə dəyişmələr sözlə-

rin gizli anamlarını üzə çıxarmaqdə çox faydalıdır. Bu baxımdan, İbrahim Yusifoğlunun dilindəki bir sıra ifadələr üslub keyfiyyətinə görə seçilir:

Heç nə qalmayıb kövrəkliyimdən,
Qaynayıb qurudu gileyələrim də.

Bir xeyir görmədim söz əkməyimdən,
Yellərə sovruldu ay, illərim də.

Buradakı "söz əkmək" ifadəsi şairin öz qələminə xas olan maraqlı və orijinal dil-üslub faktlarından biri kimi diqqəti çəkir. Şairin dilindəki "bəla əkmək" ifadəsi də vardır:

Boy atdım dərdimlə yeni biçimdə,
Ürəkde ilk sevgi saralıb solmur.

Ömrün payızında ilk sevgi olmur,
Ötən xatırələr çevirilir "ah" a,

Şairin 50 illiyində yazdığı şeirlərin birində dənaha yeni bir ifadə - "payız sorası" adlı sintaktik vahidlə qarşılaşırıq:

Gül kimi sözləri axıdım çaya.

Baxın qismətimə siz düşən paya,
Payız bazarda satacam baha,

Payız şeirləri yazacam daha (6, 104).

Şerin fəsl olmur, onu ilin fasillərinə bölmək mümkün deyil. Lakin İbrahim Yusifoğlu "payız bazarı", "payız şeirləri" ifadələrini ele gözəl üslub məqamında işlədir ki, onların real olduğunu düşünürsən:

Həndəni, üreyim boşalır, dolmur.
Ürəkdə ilk sevgi saralıb solmur.

Ömrün payızında ilk sevgi olmur,
Ötən xatırələr çevirilir "ah" a,

Şairin 50 illiyində yazdığı şeirlərin birində dənaha yeni bir ifadə - "payız sorası" adlı sintaktik vahidlə qarşılaşırıq:

Ömrüm payız sərgisi,

Qazancım söz dərgisi.

Köksündə el sevgisi –

Gəlib çatdım əlli yaşa (6, 152).

1990-ci ildən başlayaraq ictimai-si-yasi hadisələrlə bağlı olaraq ədəbiyyata yeni mövzular daxil oldu. Onlardan biri də Xocalı mövzusudur. Xocalı haqqında çox sözərək deyilib, çox əsərlər yazılıb. Onların zirvesində Zəlimxan Yaqubun "Xocalım" şerinin dayanması haqqında fikirlər vardır. Lakin ritminə, axılığına və içdən gəldiyinə böyük bir inam ifadə etməsinə görə İbrahim Yusifoğlunun "Xocalım hey..." şeri geridə qalmır, həmin mövzuda yazılmış əsərlərin çoxundan irəliyə keçir:

Üzlərə baxmağa gözüm utanır,
Təsəlli verməyə sözüm utanır.

Halına yanmağa üzüm utanır,

Naməndlər əlində qalan torpağım,

Xocalım, hey Xocalım... (6, 29).

Naxçıvan ədəbi mühitində, o cümlə-dən İbrahim Yusifoğlunun yaradıcılığında dildəki sözərək hələ araşdırımlara cəlb olunmamış məqamları ilə qarşılaşmaq mümkündür. Məsələn, aşağıdakı misralarda say məzmunu ifadə edən sözərin birliyi diqqəti çəkir:

Kimsədən mərhəmet gözləmirsiniz,
Taledən şikayət eyləmirsiniz.

Nədən bütöv nəğmə söyləmirsiniz –

Sözü "cik-cik" boyda olan sərcələr!

Məlumdur ki, sözərək birləşməsini sintaktik təhlilə cəlb etmək asandır. Yəni bəzən morfoloji təhlildə çətinlik törədən dil faktları sintaksisde asanlıqla elmi-nəzəri və praktik cavabını tapa bilir. Yuxarıdakı şerinin son misrasında "cik-cik boyda" birləşməsi, əsində "nə qədər" sualına cavab olaraq kəmiyyət bildirir. Bu cəhətdən aşağıdakı örnek də səciyyəvidir:

Nə yaxşı ki, sənin də

Ürəyin çox həlimdi.

İnciməyin, küsmeyin

Bircə anlıq gelimdi (6, 110).

Leksik-grammatik baxımdan mübahisəli olan bele dil vahidləri Məmməd Arəzin dilində də bol-bol işlənib. Dilimizdəki, "dunya boyda", "anam qədər" kimi onlara belə birləşmələr var ki, onlar bütövlükdə məntiqi baxımdan say ilə əlaqəlidir. Lakin morfoloji təhlillərin predmeti birləşmələr deyil, ayrı-ayrı nitq hissələri olduğundan bu haqda konkretna söz demək olmur. Araşdırımlar göstərir ki, morfoloji təhlillərin predmetinə yeni prizmadan baxmaq lazımdır. İbrahim Yusifoğlunun poetik dilində belə maraqlı dil vahidlərinin sayı az deyil:

Ədaləti çatdırmağa

Dünya boyda sözün varsa ... (6, 116).

Gözündəki dəniz boyda sevincin

Hər bir kəsin nəzərindən qaçmadı.

İbrahim Yusifoğlunun təqnidə də özünəxsər və təzadalarla zəngindir:

On ilə on sözü yaza bilməyən

Millətə əlisba tətbiq eyləyir.

Köksünü yad sözə lövhə eleyən

Bu gün millilikdən şeir söyləyir.

İbrahim Yusifoğlunun "Xəzər dənizi-nə açıq məktub" adlı bir şeri vardır. Bu əsərdə onun vətəndaşlıq qeyrəti və cəsarəti ilə dediyi həqiqi mənali sözlərin

məcəzə anlamı daşıyan sözlərlə qrammatik əlaqəsi o qədər möhkəmdir ki, adı sözlərin məntiq baxımdan yüksəyə qalxması təbii proses kimi diqqəti cəlb edir:

Xəberlərdən eşidirəm,

Sərvətin, varın daşınır.

Utanıram sənə yazam,

Mənim də əlim qaşınır (6, 115).

Dilçi alim, professor Y.Seyidovun gözəl bir kələmi vardır: təqnid sağlam mövqedən olmalıdır. Fikrimizcə, tərifin də sağlam mövqeli olması zəruridir. Və İbrahim Yusifoğlu da bu fikirdədir. Onun əsərlərinin birində yeni-yeni şeir yazanları lazımsız alqışlarla yolundan döndərənlər ince bir şəkildə təqnid edilir:

Hələ ki pöhrədir, qol-budaq atr.

Söz qoşur, azacıq istedadı var.

Şerinin tamında özgə dadı var,

Alqış dedirtməyin siz bu uşaqa,

Alqış yedirtməyin siz bu uşaqa.

İbrahim Yusifoğlu şeirlərini, əsasən, heca vəznində yazır. Lakin onun poeziyasında sərbəst şerin gözəl örnəklərinə də rast gəlmək olur. Məlumdur ki, heca vəznə şerin qüsurlarını az-çox örətə bilir, yəni burada səslənmə, qafiyə, bölgü, ritm bəzən mənadan uca olur. Lakin sərbəst şeirdə bu, mümkün deyil. Burada qafiyə, ölçü, bölgü ikinci plana keçdiyindən əsas yük mənanın üzərinə düşür. Ona görə də belə şeirlər mənasız olduqda diqqətdən kənardə qalır. İbrahim Yusifoğlunun mərhum yəzici Rafiq Babayevə müraciətlə yazdığı "Qəribəlik" şeri epikliklə lirikliyin vəhdətində deyilmiş mənali fikirlərlə zəngindir və oxucunu düşünməyə vadar edir:

Günəş görünəndən

Odlu ehtirasla

Yerin qəlbini dağlayırdı.

Bir dəstə qara bulud

Onları ayırdı.

Baxırsan – təbiət beləcədir:

Qarası qara,

Ağrı ağdır.

Bəs niyə həyatda

Hər işindən, yerisindən,

əməllərindən

qaralıq yağan

bəzi adamların

sifətləri ağappaqdır? (6, 193).

Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edənlərin bir nümayəndəsi kimi İbrahim Yusifoğlu qələmi ilə bir tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatına, digər tərəfdən ədəbi-bədii dilimizə xidmət edərək bir səra yeni ifadələrin müəllifi kimi poetik dilimizin inkişafında müəyyən qədər rol oynamışdır. Onun qəlemindən çıxan şöhrətdən tələ qurmaq, borc dənizi, yaddaş vari, incik duman, yaşamaq tərəzisi, hörmətə naz, dəli kövrəklik, məhəbbət gülləri, qismət ləli, ömür gəmisi kimi onlarla ifadələr ugurlu dil vahidləri kimi bədiliyi ilə seçilir. Şairin:

Yad əllərdə inildəyən

Torpaq, düşmən yeri deyil) - misrası aforistik məzmunu ilə seçilən fikrin ifadəsi baxımdan deyərli və uğurlu dil faktorudur. İbrahim Yusifoğlunun dil-üslub xüsusiyyətləri ilə bağlı araşdırma təsdiq edir ki, Naxçıvan ədəbi mühitini təmsil edənlərin ədəbi dilimizin üslub keyfiyyətləri, lügət ehtiyatları, yeni söz-ifadə yaradıcılığı faktları ilə zənginləşməsində özünəxsər təhfəsi vardır.

İ.Yusifoğlu bəzən sözərlə bağlı təssəfünə də bildirir:

Baxmayın bahara, baxmayın yaya,